

สุนทรียศาสตร์ในมุมมองพุทธปรัชญาเถรวาท*

เกียรติศักดิ์ บังเพลิง*

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ด้วยมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาท จากการวิจัยพบว่า พุทธปรัชญามีมุมมองเรื่องความงามเป็นสองนัยคือ ความงามแบบสมมติ และความงามแบบปรมาตม พุทธปรัชญามองว่า “ความรู้สึก” เป็นกระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นในการรับรู้ของมนุษย์ คุณค่าความรู้สึกเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์ ความรู้สึกเกี่ยวกับคุณค่าทางสุนทรียะจะทำให้เกิดการเรียนรู้และความเข้าใจทั้งกุศลและอกุศล พุทธปรัชญาสอนให้เราเลือกเสพความรู้สึกทางสุนทรียะที่มีคุณค่าด้านกุศล

Abstract

This article examines aesthetics from the viewpoint of Theravada Buddhist Philosophy, and finds that Buddhist Philosophy considers beauty in two different ways: supposed beauty and ultimate beauty. According to Buddhist Philosophy, “feelings” are processes that arise in human perception. The values of such feelings have significant implications on human perceptions and learning. Aesthetic feelings stimulate learning about and understanding both merit and demerit. Buddhist Philosophy teaches us to choose aesthetic feelings that have meritorious values.

* บทความวิจัยนี้เป็นการปรับปรุงจากรายงานวิจัยเรื่อง “สุนทรียศาสตร์ในมุมมองพุทธปรัชญา” โดยได้รับทุนอุดหนุนจากงบเงินอุดหนุนวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

* ป.ธ. ๙, พธ.บ. (เกียรตินิยมอันดับ ๑) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.ม. (ปรัชญา) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สุนทรียศาสตร์กับคุณค่าทางอารมณ์

สุนทรียศาสตร์เป็นปรัชญาสาขาหนึ่ง ที่ศึกษาเกี่ยวกับความงามหรือประสบการณ์สุนทรียะในการรับรู้ เป็นวิชาที่ว่าด้วยทฤษฎีความพึงพอใจ หรือการรับรู้ถึงความงามในธรรมชาติและศิลปะ (Chilvers, Ian and Osborne, Harold 1988: 6) คำว่า “สุนทรียศาสตร์” ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “Aesthetics” หมายถึงวิชาที่ว่าด้วยความงาม คำนี้มีที่มาจากคำในภาษากรีกว่า aesthesis ซึ่งในสมัยอริสโตเติลมีความหมายบ่งถึง “ความรู้สึก (Sensation)” และ “การรับรู้ (Perception)” เป็นการรับรู้ทางประสาทสัมผัส (วิริยฤทธิ์ เกิดในมงคล ๒๕๔๙: ๕-๖) คำว่า “สุนทรียศาสตร์” นี้ในภายหลังได้นำมาใช้อภิปรายเรื่องศิลปะและความงาม สุนทรียศาสตร์ในความเข้าใจโดยทั่วไป จึงเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความงามหรือศิลปะ อย่างไรก็ตาม การชื่นชม การสัมผัส การซาบซึ้ง หรือการเห็นคุณค่าความงามนั้น อารมณ์หรือความรู้สึกทางการรับรู้ในตัวเรามีบทบาทหลัก สุนทรียศาสตร์จึงเกี่ยวข้องกับเรื่องอารมณ์หรือความรู้สึกโดยตรง (<http://en.wikipedia.org/wiki/Aesthetics>) เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าทางความรู้สึกหรืออารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึก เป็นการใช้อารมณ์หรือความรู้สึกให้เกิดผลบางอย่างแก่มนุษย์ ผลที่ว่านั้นอาจจะเป็น คุณค่า ความซาบซึ้ง แรงบันดาลใจ หรือความคิด ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้เรียกว่า **“ประสบการณ์สุนทรียะ”** การมีประสบการณ์สุนทรียะนั้นเชื่อมโยงกับความงาม แต่ความงามในที่นี้ก็ได้จำกัดเฉพาะแต่สิ่งที่สวยงามๆ น่าดู น่าชมเท่านั้น แต่รวมไปถึงการรับรู้ต่อสิ่งที่ไม่น่าดู ไม่งาม น่าเบื่อน่าสะอิดสะเอียนหรือน่าหุดหู่ด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้ก็กระตุ้นให้เราเกิดประสบการณ์ทางสุนทรียภาพได้ สุนทรียภาพจึงไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งที่งามอย่างเดียว กิรติ บุญเจือได้แสดงทัศนะไว้ว่า “ความงามเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของสุนทรียธาตุ (aesthetic elements) ซึ่งสุนทรียธาตุมี ๓ อย่างคือ ความงาม (Beauty) ความ-

แปลกหูแปลกตา (Picturesqueness) และความน่าทึ่ง (Sublimity) การโต้แย้งกันเรื่องสุนทรียธาตุในปรัชญาเกินความรวมถึงสุนทรียธาตุในทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ถือว่า มีสุนทรียธาตุได้ ไม่ว่าจะเป็นความงามตามธรรมชาติ (Natural beauty) หรือความงามในศิลปกรรม (Artistic beauty) ความน่าเกลียดน่ากลัวในจินตนาการ ความน่าทึ่งในศรัทธาต่อคำสอนของศาสนา ฯลฯ ล้วนเป็นสุนทรียธาตุทั้งสิ้น (กิรติ บุญเจือ ๒๕๑๙: ๙๐-๙๑)

กล่าวโดยสรุป สุนทรียศาสตร์สนใจศึกษาเรื่องความงาม ซึ่งเป็นเรื่องของคุณค่าแห่งอารมณ์ความรู้สึกที่สืบเนื่องมาจากการรับรู้ของมนุษย์ ภายหลังได้ให้ความสนใจปัญหาเรื่องความงามในศิลปะ และพยายามแสวงหาคำตอบในเรื่องนี้อย่างจริงจัง จนเรียกว่า **“ปรัชญาศิลปะ”** คำถามหลักที่สนใจก็คือ ความงามคืออะไร ศิลปะคืออะไร ความงามมีอยู่จริงหรือไม่ เป็นต้น

ประสบการณ์สุนทรียะในมุมมองพุทธปรัชญา

ในการศึกษาเรื่องนี้ ผู้วิจัยไม่ต้องการจะถกเถียงเชิงทฤษฎีต่อปัญหาทางสุนทรียศาสตร์ แต่ต้องการจะนำเสนอว่าพุทธปรัชญามีมุมมองต่อสุนทรียะอย่างไร เพราะเราเห็นงานศิลปะไม่น้อยที่พยายามเชื่อมโยงกับพุทธศาสนา เช่น พุทธศิลป์ และงานศิลปะอื่นๆ ที่สร้างขึ้นมาโดยอธิบายว่าเป็นศิลปะแนวพุทธ ศิลปินเหล่านี้สรรค์สร้างงานศิลปะออกมามากมายภายใต้สมมติฐานว่า “พุทธศาสนามีพื้นที่สำหรับสุนทรียะ” แต่พุทธศาสนามีพื้นที่สำหรับสุนทรียะจริงหรือไม่ อย่างไร ยังมีงานที่ศึกษาและอธิบายเรื่องนี้ไม่มากนัก

โดยลักษณะทั่วไป ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่เน้นการพ้นจากทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าสิ่งที่พระองค์ทรงรู้นั้นมีมากมายแต่นำมาสอน เพราะความรู้เหล่านั้นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการพ้นทุกข์ก็มี ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงเลือกความรู้ที่เกี่ยวกับทุกข์และการพ้นทุกข์เท่านั้นมาสั่งสอน

สรรพสัตว์ ประเด็นก็คือว่า ศาสนาที่เน้นการพันทุกขนี้มี มุมมองหรือท่าทีต่อสุนทรียะอย่างไร เพราะอย่างน้อย ฝ่ายแรกพยายามเน้นที่การพันทุกข แต่อีกฝ่ายหนึ่งกำลังให้ ความสนใจกับคุณค่าความรู้สึก ความงาม ศิลปะ ความไพเราะ... ความงามหรือความรู้สึกนี้เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่า “กิเลส” หรือไม่ และถ้าเป็นเช่นนั้นดูเหมือนจะขัดแย้ง กับหลักการและเป้าหมายของพุทธศาสนา ประเด็นนี้ คักติ ไมรา (Shakti Maira) ศิลปินร่วมสมัยชาวอินเดียก็มี ความสงสัยว่า ปรัชญาและการปฏิบัติอันมีศูนย์กลางอยู่ที่ อริยสัจ ๔ ซึ่งเน้นว่าความปรารถนา ตัณหาเป็นบ่อเกิดของ ความทุกข์แห่งมนุษย์ ย่อมเสี่ยงไม่ได้ที่จะทำให้สิ่งใด ๆ ก็ตาม ที่สามารถปลุกเร้าความปรารถนา เช่น ศิลปะ ย่อมจะกลายเป็น สิ่งที่น่าสงสัย ยิ่งในวัฒนธรรมของเถรวาทซึ่งเคร่งครัด ในพระวินัย เป็นปฏิปักษ์ต่อความเพลิดเพลินในดนตรี ศิลปะ การร่ายรำ หรือภาพวาด ดูเหมือนว่าการสร้างสรรค์ศิลปะ หรือการชื่นชมศิลปะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์นั้น จะกลายเป็นสิ่งที่ต้องกำจัดออกไปจากวิถีชีวิตของผู้ประสงค์ จะบรรลุนิพพาน (ชาฎนรงค์ บุญหนุน ๒๕๕๓: ๓๖-๑๐๐)

สำหรับพุทธศาสนา “ประสบการณ์สุนทรียะ” เกี่ยวข้ององค์ธรรมคือความรู้สึกและอารมณ์ซึ่งทั้งสองนี้ มีนัยต่างกัน^๒ ความรู้สึกตรงกับคำว่า “เวทนา” หมายถึง ความรู้สึกทางผัสสะ (Feeling; sensation) ของผู้รับรู้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ๒๕๔๕: ๓๔๘) ซึ่งแบ่งตาม ผัสสะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อผัสสะเหล่านี้ กระแทกกับสิ่งภายนอกก็จะเกิดเป็นความรู้สึกทางตา ความรู้สึกทางหู ตามลำดับจนถึงความรู้สึกทางใจ เมื่อว่า โดยสรุปแล้วก็มีสองส่วนคือความรู้สึกทางกายและ ความรู้สึกทางใจ แต่ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกทางกายหรือ ทางใจเมื่อว่าด้วยประเภทก็มีสามประเภทด้วยกันคือ

ความรู้สึกสุข (สุขเวทนา) ความรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา) และ ความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ (อทุกขมสุขเวทนา)

เวทนา แปลกันว่า การเสวยอารมณ์ หรือการเสพอารมณ์คือความรู้สึกที่ถูก รับรู้ซึ่งจะเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้ เป็น ความรู้สึกสุข สบาย ถูกใจ ชื่นใจหรือทุกข์ บีบคั้น เจ็บปวดหรือไม่ก็เฉยๆ อย่างใด อย่างหนึ่ง ... เวทนามีความสำคัญมากเพราะ เป็นสิ่งที่มุ่งประสงค์ เสาะแสวง (หมายถึง สุขเวทนา) และเป็นสิ่งเกลียดกลัวเลวร้ายหนี (หมายถึงทุกข์เวทนา) สำหรับสัตว์ทั้งหลาย เมื่อมีการรับรู้เกิดขึ้นแต่ละครั้ง เวทนาจะเป็น ขั้วต่อและเป็นต้นทางแยกที่ชี้แนะหรือส่ง แรงผลักดันแก่องค์ธรรมอื่นๆ ที่จะดำเนิน ไปในทางใดอย่างไร เช่น ถ้ารับรู้อารมณ์ใด แล้วสุขสบาย ก็จะกำหนดหมายอารมณ์นั้น มากและในแง่หรือแนวทางที่จะสนองเวทนา นั้น และคิดปรุงแต่งเพื่อให้ได้อารมณ์นั้นมา เสพเสวยต่อไปอีก ดังนั้นเป็นต้น

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ๒๕๔๒: ๑๙)

ส่วนอารมณ์นั้นพุทธศาสนาใช้คำว่า “อารมณ์ณ” หมายถึงวัตถุแห่งการรับรู้ (an object of consciousness) คือสิ่งอยู่ภายนอกเชื่อมต่อให้เกิดการรับรู้ หรือวัตถุ (ที่อยู่ ภายนอก) แห่งการรับรู้ของเรา อารมณ์นั้นเป็นสิ่งที่อยู่ภายนอก ตามผัสสะของเราคือ อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ เรียกอายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ) แดนต่อความรู้สึก ภายนอก (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ๒๕๔๕: ๓๖๐) โดย สรุปแล้ว อารมณ์จึงเป็นสิ่งที่สำหรับจิตยึดหน่วงนั่นเอง

อายตนะภายนอก ๖ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียกว่า “อารมณ์” แปลว่า สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิตมาหน่วงอยู่ หรือสิ่ง

^๒ ประเด็นนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณ ผศ.ดร.ชาฎนรงค์ บุญหนุน ที่ตั้ง ประเด็นและข้อสังเกตให้ผู้วิจัยได้สืบค้น

สำหรับยัตถะของจิต แปลง่าย ๆ ว่าสิ่งที่
ถูกรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรู้นั่นเอง

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ๒๕๔๒: ๓๕)

โดยสรุปแล้ว ความรู้สึก (เวทนา) ก็คือกระบวนการ
ภายในสำหรับรับรู้ เมื่อรับรู้แต่ละครั้งจะเกิดความรู้สึก
ต่างๆ แล้วจากความรู้สึกนี้จะเป็นข้อต่อหรือส่งแรงผล
ไปสู่ขั้นของการจำได้หมายรู้ การปรุงแต่งว่าสวยหรือไม่สวย
น่าพอใจหรือไม่พอใจ เวทนาจัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบ
หนึ่งของมนุษย์ซึ่งมีอยู่ด้วยกันห้าองค์ประกอบ เรียกว่า
“ขันธ์ ๕” ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ
รูปก็คือร่างกาย ส่วนเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ
คือจิตใจ มนุษย์จึงมีองค์ประกอบคือร่างกายกับจิตใจ ในการ
รับรู้ทุกครั้งที่จิตจะทำหน้าที่คือรู้สึก จำได้หมายรู้ และปรุงแต่ง
มองในแง่นี้เวทนาจึงเป็นองค์ประกอบหรือกฎเกณฑ์พื้นฐาน
ของมนุษย์ ทุกครั้งที่เรารับรู้ เวทนาจะเกิดขึ้นเสมอ ส่วน
อารมณ์ก็คือสิ่งภายนอกที่เวทนาเข้าไปเสพ เป็นสิ่งที่ถูกรับรู้
(โดยเวทนา) เช่น ชากศพที่ถูกลมพัด หิมะที่ไหม้ มือ-เท้า
หจิกงอ สมมติว่าลักษณะนี้เป็นอารมณ์เศร้า สลดหดหู่ เมื่อ
เวทนาเสวยอารมณ์นี้ก็เป็นความรู้สึกเศร้า สลด แล้ว
ต่อมาเวทนาจึงจะส่งแรงผลไปสู่ขั้นการจำได้หมายรู้และ
การปรุงแต่ง ซึ่งตรงนี้แต่ละคนไม่เหมือนกัน บางคนอาจ
จะปรุงแต่งเป็นความไม่เที่ยง เข้าใจความตาย และเข้าใจ
ชีวิตก็ได้ แต่บางคนอาจจะปรุงแต่งเป็นความน่าเกลียด
น่ากลัวเลวร้ายหนักไปก็ได้ ด้วยเหตุนี้อารมณ์จึงเป็นปัจจัยต่อ
เวทนา เวทนาทำหน้าที่เสวยอารมณ์ อารมณ์เป็นสิ่งภายนอก
ส่วนเวทนาเป็นความรู้สึก (Sensation) ภายใน ทั้งสองสัมพันธ์
กันและกัน ด้วยเหตุนี้ เมื่อกล่าวถึงสุนทรียะจะกล่าวโดย
ใช้คำว่า “อารมณ์และความรู้สึก” เพราะความรู้สึกจะเป็น
อย่างไร ขึ้นอยู่กับเสวยหรือเสพอารมณ์แบบใด ซึ่ง “เวทนา”
ก็มีหมายถึง “การเสวยอารมณ์” อยู่แล้ว ในการฝึกสติ (หรือ
ปฏิบัติกรรมฐาน) ของพระการเลือกเพินยัตถะอารมณ์เป็น
ปัจจัยสำคัญต่อการปฏิบัติให้ได้ผล บางหัวข้อธรรมมี

การสอนให้เลือกเพินยัตถะอารมณ์บางสิ่งบางอย่างเพื่อเป็น
ปัจจัยต่อการปฏิบัติ (เช่น กลืน ๑๐)

คุณค่าความรู้สึกทางสุนทรียะที่ได้กล่าวมานั้น
สามารถเกี่ยวข้องได้ทั้งสองส่วนคือเวทนาและอารมณ์
เมื่อเราชื่นชมกับความงาม แล้วเกิดความซาบซึ้งหรือ
ประสบการณ์ทางสุนทรียะปรากฏการณ์นี้มีความสัมพันธ์กัน
ระหว่างอารมณ์กับเวทนา คือ ความงามเป็นอารมณ์หรือ
สิ่งภายนอกที่เวทนาจะเข้าไปเสพหรือรับรู้ ส่วนการซาบซึ้ง
หรือประสบการณ์ทางสุนทรียะที่เกิดขึ้นเป็นเวทนา เพราะ
เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการรับรู้หรือชื่นชมกับความงาม
นั้น หากเปรียบเทียบแล้ว ศิลปะนั้นเป็นอารมณ์ (สิ่งภายนอก)
การชื่นชม เสพ หรือรับรู้แล้วเกิดเป็นความรู้สึกอย่างไร
นั้นเป็นเวทนา (ภาวะภายใน) แล้วพุทธศาสนามองเรื่องนี้
อย่างไร เราจะมาพิจารณาเรื่องนี้กัน

ในลักกปัญหสูตรมีเรื่องเล่าว่า ปัญจสิขคนธรรพ
เทพบุตรได้รับสนองเทวโองการจากท้าวสักกะ ถือพินเข้า
ไปยังถ้ำอินทผลาล (ซึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่) แล้วยืน ณ
ที่สุดส่วนข้างหนึ่งรำพึงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ไม่ไกลนักไม่ไกลนักเพียงแค่นี้คงจักทรงได้ยินเสียงของเรา
ว่าแล้วก็ยกพินขึ้นบรรเลงเพลงรักโดยอุปราโมทย์กับ
พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ พระอรหันตคุณ
ดังเนื้อความต่อไปนี้

ดูก่อนน้องสุริยวัจฉสา พี่ขอไหว้
ท้าวติมพร ผู้เป็นบิดาให้กำเนิดน้อง ผู้เป็น
เทพกัลยาณี ยังความยินดีให้เกิดแก่พี่ น้อง
ผู้มีรัศมีอัน เปล่งปลั่ง เป็นที่รักของพี่ ดุจลม
เป็นที่ใคร่ของผู้มีเชื้อ ดุจน้ำเป็นที่ปรารถนา
ของคนผู้กระหาย ดุจธรรมเป็นที่รักของ
พระอรหันต์ทั้งหลาย ดุจยาเป็นที่รักของ
คนไข้หนัก ดุจโภชนะเป็นที่รักของคนหิว
ฉะนั้น

ขอแม่จงช่วยดับความกัลลกลุ้มของพี่
 ดุจเอน้ำดับไฟที่กำลังโพล่งฉะนั้น เมื่อไร
 หนอพี่จักได้หยั่งลงสู่ระหว่างถันยุคลและ
 อุทรประเทศของน้อง ดุจช้างสารที่ถูกแดด
 แผลดเผาในฤดูร้อน หยั่งลงสู่สระโบกขรณีมี
 น้ำอันเย็น ประกอบด้วยเกสร ละอองดอก
 ปทุมฉะนั้น พี่หลงใหลในนิมน์น้องผู้มีขางาม จึง
 ไม่รู้จักเหตุการณ์ ประดุจช้างสารที่เหลือ
 ขอเข้าใจว่า ตนชนะขอและหอกแล้ว แม้ถูก
 แทะอยู่ก็ไม่รู้สึกฉะนั้น

พี่มีจิตปฏิพัทธ์ในน้อง ไม่อาจจะกลับจิต
 ที่ปรวนแปรแล้วได้ ดุจปลาที่กลืนเบ็ดฉะนั้น
 นางผู้เจริญ ขอเธอเอามาช่วยกระหวัดฉันไว้
 ขอเธอผู้มีดวงตาอันอ่อนหวาน จงกระหวัด
 ฉันไว้ ขอเธอผู้งดงามจงสวมกอดฉัน นั้น
 เป็นขอที่ฉันปรารถนายิ่งนัก ความใคร่ของ
 ฉันในเธอผู้มีผมเป็นลูกคลื่นถึงจะมีน้อย
 ก็เกิดผลมาก เหมือนทักซิณาที่ถวายเป็น
 พระอรหันต์ฉะนั้น

บุญอันใดที่ฉันได้ทำไปแล้วในพระอรหันต์
 ผู้คงที่มีอยู่ ดูกรนางผู้งามทั่วสรรพางค์
 ขอบุญอันนั้นของฉันจงอำนวยผลแก่ฉัน
 พร้อมกับด้วยเธอ บุญอันใดที่ฉันได้ทำไว้ใน
 ปฐพีมณฑลนี้มีอยู่ดูกรนางผู้งามพร้อมขอบุญ
 อันนั้นของฉันจงอำนวยผลแก่ฉันพร้อมกับ
 ด้วยเธอ

แน่ะ น้องสุริยวัจนสา พี่เสาะหาน้อง
 ดุจพระสักยบุตรพุทธมุนีมีพระสติปัญญา เข้า
 ฌานอยู่โดดเดี่ยว แสงหาอมตธรรมฉะนั้น
 พระพุทธมุนีทรงบรรลุลัมโปธิญาณอัน
 อุดมแล้วพึงทรงเปลิดเพลิงฉันใด พี่ถึง

ความคลอเคลียกับน้องแล้ว จึงเปลิดเพลิง
 ฉันนั้น

ถ้าท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ แห่งทวยเทพ
 ขึ้นดาวดึงส์ พึงประทานพรแก่พี่ไซ้ น้อง พี่
 ขอเลือกน้องทันที ความรักของพี่มั่นคง
 อย่างนี้ แนะ น้องผู้มีปรีชาดี น้องมีความงาม
 เช่นนี้ เป็นธิดาของท่านผู้ใด พี่ขอนอบน้อม
 กราบไหว้ ท่านผู้นั้น ผู้ประหนึ่งว่าไม่รังซึ่ง
 ผลิตดอก ออกผลยังไม่นานคือบิดาของน้อง

(ที.ม. ๑๐/๒๔๔)

ข้อความดังกล่าวนี้เป็นการบรรเลงเพลงรักต่อหน้า
 พระพุทธองค์ เทพบุตรท่านนี้หลงรักเทพธิดาชื่อสุริยวัจนสา
 ซึ่งนางได้มีคู่รักที่หมายมั่นอยู่แล้ว เทพบุตรปัญญาธิจะเอง
 ก็ทราบดีว่าตนเองไม่สามารถสมปรารถนาได้แต่เพื่อต้องการ
 ให้นางทราบความในใจจึงได้ขับเพลงนี้ออกไป จากเนื้อความ
 จะเห็นได้ว่า ความรักที่มีต่อเทพธิดาเป็นความรักที่ยิ่งใหญ่
 ลังเกตุได้จากสิ่งที่น่าสนใจมาอุปมาต่างๆ ที่เลือกมาเปรียบกับ
 ความรักนั้นต่างเป็นสิ่งสำคัญอย่างจำเป็นสำหรับเรื่องนั้นๆ
 เช่น ธรรมเป็นยอดปรารถนาและมีความสำคัญต่อพระอรหันต์
 ฉันใด นางเทพธิดาก็เป็นยอดปรารถนาของตนฉันนั้น หาก
 มองในมุมของสุนทรียรส อาจถือได้ว่าบทเพลงนี้เป็น
 บทเพลงที่ไพเราะและมีความหมายลึกซึ้ง สามารถกระตุ้น
 ให้เกิดประสบการณ์ในด้านอารมณ์ทำให้เกิดความซาบซึ้งได้
 ไม่น้อย (สะท้อนให้เห็นความรักอันยิ่งใหญ่ของเทพบุตร)
 อรรถกถาอธิบายว่าท่านได้ประโลมอย่างสุดฝีมือใช้ปลายเล็บ
 ดัดคลอเสียงขับอย่างไพเราะด้วยคิดว่า “จะทำให้พระพุทธเจ้า
 ทรงโปรด แล้วท้าวสักกะก็จะได้ออกโอกาสเข้าเฝ้าจากท่าทีของ
 พระพุทธองค์” มองในแง่หนึ่งท่านท้าวสักกะ (จอมแห่งเหล่า
 เทพ) ส่งเทพบุตรท่านนี้ล่วงหน้าไปเพื่อดูท่าทีของพระพุทธองค์
 ว่าเป็นช่วงจังหวะเหมาะที่ตนเองจะเข้าเฝ้าได้หรือไม่นั่นเอง

หลังจากที่เทพบุตรท่านนี้ได้บรรเลงบทเพลงนี้
 จบลงแล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงมีท่าทีโปรดปราน การนี้ได้เป็น

นิมิตหมายให้ทราบแก่ท้าวสักกะว่าตนสามารถเข้าเฝ้าได้ พุทธองค์ตรัสว่า “ปัญจลิกะ เสียงพินของท่าย่อมกลมกลืนกับเพลงขับและเสียงเพลงก็กลมกลืนกับเสียงพิน อนึ่งเสียงพินและเสียงเพลงขับของท่าย่อมเหมือนกัน ปัญจลิกะ คากาเหล่านี้ที่เนื่องด้วยพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์และความปรารถนาท่าย่อมครองไว้แต่เมื่อไร”^๓ เทพบุตรท่านนี้ก็ได้เล่าเรื่องราวเหตุการณ์ความรักของตนเองทูลพุทธองค์ให้ทรงทราบดังที่เราเล่ามาแล้ว

พระสูตรนี้มีประเด็นคำถามที่สำคัญและข้อสังเกตของชาวพุทธคือ จากทาทิของพระพุทธเจ้าตอบเพลงของเทพบุตรมีนัยว่าพุทธองค์ทรงชื่นชมกับสุนทรีภาพคือ “ความกลมกลืน” ของบทเพลงของเทพบุตร ซึ่งอาจจะสะท้อนว่าทรงมีความยินดีความพอใจในเสียงเพลง คำถามก็คือความยินดีในเสียง (รวมถึงผัสสะอื่น) ในตัวพระองค์ยังมีอยู่หรือ ในเรื่องนี้อรรถกถาได้อธิบายตอบว่า “ไม่” โดยให้เหตุผลว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้วางเฉยด้วยความวางเฉยมีองค์หกประการ (ทางผัสสะ ๖) ในฐานะเช่นนี้ก็ทรงทราบอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจทุกอย่างอยู่ แต่ก็ไม่ทรงติดในอารมณ์นั้น” (อรรถกถา ที.ม. ๒/๒/๑๕๓.) คำอธิบายของอรรถกถาก็คือพระพุทธเจ้ายังมีการรับรู้ทางผัสสะได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ฯลฯ เรื่องนี้เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ในธรรมชาติส่วนร่างกายมนุษย์ การบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า (หรือแม้เหล่าพระอรหันต์) ไม่ได้เปลี่ยนแปลงร่างกาย (เชิงกายภาพ) ให้แปลกประหลาดไปกว่ากฏธรรมชาติพื้นฐานทางกายภาพ อย่างเช่น การรับรู้ทางผัสสะ ปฏิบัติทางร่างกาย การทำงานของ

องคัพพทางร่างกาย เป็นต้น ดังนั้นเมื่อองคัพพของพระองค์กระทบกับสิ่งภายนอกก็จะเกิดปฏิกิริยา ในฐานะที่เป็นกายภาพได้ไม่ต่างจากคนธรรมดาทั่วไปในส่วนนี้ แต่หลังจากนี้การรับรู้ของพระองค์ต่างออกไป กล่าวคือไม่ทรงถูกครอบงำจากสิ่งที่มากระทบให้เกิดความกำหนัด ความโลภ ความโกรธและความหลงได้ สังเกตว่า แม้อารมณ์ต่างๆ ทั้งที่น่าพอใจหรือไม่พอใจ ก็ทรงรับรู้เหมือนอย่างเราๆ สมมติว่าเสียง รูป กลิ่น นั้นเป็นที่น่าสนใจก็ทรงรับรู้เหมือนกับเรา ไม่ได้แปลว่า หากเพลงที่คนทั่วไปบอกว่าไพเราะ ไม่ใช่ว่าพระองค์จะรับรู้ออกมาว่าไม่ไพเราะ แม้เรื่องอย่างอื่นก็เช่นกันร้อนก็คือร้อน เค็มก็คือเค็ม แต่การรับรู้ของพระองค์หยุดยั้งแค่นี้ การจะตีค่าต่อไปว่า เพลงนี้เพราะแล้วเป็นเพลงที่น่าฟัง เกิดความชอบ ดีกว่าเพลงอื่นๆ อยากฟังอีก ไม่เกิดขึ้นในพระองค์หรือแม้ผู้ที่หมดกิเลสแล้วทั้งหลาย การวิเคราะห์เช่นนี้อาจถูกวิจารณ์ได้ว่าพยายามลดฐานะความสำคัญของพุทธองค์มาเป็นบุคคลธรรมดาหรือไม่ แต่สิ่งที่ผู้วิจัยทำอยู่นี้เพียงแค่วิเคราะห์สถานะการรับรู้ด้านผัสสะธรรมดาหรืออาจจะเรียกว่า “พื้นฐานเบื้องต้นของการรับรู้ระดับผัสสะ” แต่หลังจากการรับรู้ที่เกิดการกระทบกันระดับผัสสะต่อไปนี้ไปพระพุทธองค์ (รวมถึงผู้หมดกิเลส) มีความแตกต่างจากคนธรรมดาหรือปุถุชน) ในแง่ที่พระพุทธองค์ทรงเข้าใจ อยู่ร่วม และอนุโลมใช้ “โลกแห่งสมมติ” แต่ทรงอยู่เหนือกว่าโลกแห่งสมมติ ไม่ถูกครอบงำ สรุปลก็คือผู้ที่บรรลุนิพพานแล้วยังมีชีวิตอยู่ท่านก็มีการรับรู้ทางร่างกายเหมือนคนธรรมดาแต่ท่านไม่หวั่นไหวไปตามการรับรู้เหล่านั้น

ท้าวสักกะเมื่อได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วได้ตรัสถามปัญหาหลายข้อด้วยกัน ในบรรดาปัญหาเหล่านั้นมีปัญหาคือหนึ่งเกี่ยวกับสิ่งที่เรากำลังศึกษาอยู่นี้คือ ท้าวสักกะได้ตรัสถามท่านจนถึงวิธีการที่จะรับรู้โลกและเลือกคุณค่าความรู้สึกลักษณะถูกต้อง (สำรวมอินทรีย์) ควรทำอย่างไร พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า

^๓ สันตติ โข เต ปญจลิก ตนตีสสโร คิตตสเรน คิตตสโร จ ตนตีสสเรน เนว ปน เต ปญจลิก ตนตีสสโร คิตตสโร อติวตตติ น คิตตสโร จ ตนตีสสโร กทา สยฺหหา ปน เต ปญจลิก อิมา คากา พุทฺธูปสยฺหิตาธมฺมูปสยฺหิตา สงฺฆูปสยฺหิตา อรหฺณูปสยฺหิตา กามูปสยฺหิตาติ (ที.ม. ๑๐/๒๔๙)

ก็อาตมาภาพ กล่าวโดยโสมนัส (สุข) โทมนัส (ทุกข์) และอุเบกขา (ความวางเฉย) ส่วนละ ๒ คือที่ควรเสพก็มีที่ไม่ควรเสพก็มี อาตมาภาพกล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมา ฉะนั้นและอาศัยอะไรจึงกล่าวเช่นนั้น บรรดา โสมนัส ๒ อย่างนั้น บุคคลพึงรู้จักโสมนัสใด ว่าเมื่อเราเสพโสมนัสนี้อยู่กุศลกรรมย่อม เจริญมาก กุศลธรรมย่อมเสื่อมไปดังนี้ โสมนัสเห็นปานนั้นไม่ควรเสพ บุคคลพึงรู้จัก โสมนัสใดว่าเมื่อเราเสพโสมนัสนี้อยู่ อกุศล ธรรมย่อมเสื่อมไปกุศลย่อมเจริญมากดังนี้ โสมนัสเห็นปานนั้นควรเสพ... (ทุกข์และความวางเฉยก็เช่นกัน)

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์อันจะพึงรู้ด้วยจักขุ โสตร ฆาน ชิวหา กาย มนะ ...ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควร เสพก็มี... (ข้อความหลังจากนี้ไปเหมือนกับข้อความข้างบนในเรื่องที่ควรเสพและไม่ควรเสพ)”

(ที.ม. ๑๐/๒๕๗-๒๕๙)

จากพุทธพจน์นี้ ทำให้เห็นท่าทีของพุทธศาสนา ต่ออารมณ์และความรู้สึกได้เป็นอย่างดีว่ามีทั้งยอมรับและ ปฏิเสธ นั่นคือเวทนาบางอย่างควรเสพและบางอย่างไม่ควร เสพ ในเรื่องของอารมณ์ก็เช่นกัน เกณฑ์ที่ตัดสินว่าอย่างไร ควรเสพและไม่ควรเสพที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก็คือ เมื่อ เสพอารมณ์และความรู้สึกแบบใดแล้วทำให้อกุศลธรรม เจริญขึ้นมากแต่กุศลธรรมเสื่อมไป อารมณ์และความรู้สึก แบบนี้เป็นสิ่งที่ไม่ควรเสพ ส่วนแบบใดที่เสพแล้วอกุศลธรรม เสื่อม แต่กุศลธรรมเจริญขึ้นมาก อารมณ์และความรู้สึก แบบนี้เป็นสิ่งที่ควรเสพ สรุปก็คือ เมื่อเรารับรู้โลกภายนอก ความรู้สึกฝ่ายใดพัฒนาไปในทางบวก ความรู้สึกแบบนี้ ควรเสพ หากพัฒนาไปในทางตรงข้ามก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรเสพ

ประเด็นนี้ชี้ให้เราเห็นว่า อารมณ์และความรู้สึกจึงมีทั้งบวก และลบควรเลือกเสพ อารมณ์และความรู้สึก (Feeling) จึงมิได้มีนัยเชิงลบที่จะต้องปฏิเสธเสมอไป

ประเด็นที่ต้องเข้าใจมากขึ้นต่อจากนี้ก็คือ กุศล และอกุศลที่ว่านี้คืออะไร มุ่งองค์ประกอบอย่างไรบ้าง

ในลัทธิมาติกาวิสุทธิสูตร (ม.ม. ๑๒/๑๑๑) ได้อธิบายกุศล ธรรมและอกุศลธรรมไว้ว่า กุศลธรรมก็คือการทำดีทาง กายวาจาและใจ การกระทำนี้มีมูลมาจากมาจากความไม่ โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) และแบ่ง ออกเป็นการกระทำสามทางคือ กาย : ความเว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม วาจา : เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบและพูดเพ้อเจ้อ ใจ : ไม่อยากได้ ของผู้อื่น (ไม่คิดลักหรือขโมยของคนอื่น) ไม่คิดปองร้ายเขา และมีความเห็นชอบตามครรลองครองธรรม ส่วนอกุศล ธรรมก็คือการกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว บาป การกระทำที่ไม่ ดี เป็นการกระทำที่มีมูลเหตุมาจากโลภะ โทสะ โมหะ กระทำ นี้ก็คือการกระทำอันตรงข้ามกับการกระทำทั้งสามทางที่ กล่าวมานั่นเอง

หากสิ่งใดจะเป็นกุศล สิ่งนั้นจะต้องก่อให้เกิดหรือ มีพลังกระตุ้นให้เกิดความคิดที่ดี การกระทำที่ดีและคำพูด ที่ดี แต่ถ้าทำให้เกิดลักษณะตรงข้ามกับที่กล่าวมานั้นก็เป็น สิ่งไม่ดีหรืออกุศล ยกตัวอย่างเช่น ความรู้สึก (เวทนา) ซึ่งอาจจะเกิดจากการรับรู้ทั่วไปของเราเช่นสภาพแวดล้อม เรื่องราว ฯลฯ เราก็สามารถใช้เกณฑ์ที่กล่าวมานั้นมาไล่ ประเด็นจับดูว่าก่อให้เกิดแบบใด แล้วก็ตัดสินออกมา สมมติ ว่าถ้าความรู้สึกนั้นมีพลังกระตุ้นให้เราไม่มีความอยากได้ (อโลภะ) เราก็คงทราบและตัดสินได้ว่าความรู้สึกนี้เป็น ฝ่ายไหน ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีสภาพแวดล้อมหนึ่งภาพทำให้เรามี ความโลภ โกรธ หลง แต่อีกภาพหนึ่งทำให้เราเกิดความรู้สึก ออยากเสียสละ มีเมตตา เป็นอิสระผ่อนคลาย ในกรณีนี้เรา ก็สามารถใช้เกณฑ์ดังกล่าวตัดสินได้ว่าภาพใดควรเสพ

เวทนามีสองสายด้วยกันคือสายที่ทำให้เกิดอกุศล และสายที่ทำให้เกิดกุศล เวทนาที่เป็นอกุศลก็คือความรู้สึกที่ทำให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง (โลภะ โทสะ โมหะ) ความอยากได้ อยากมี ความไม่อยากได้ไม่อยากมี เป็นต้น ส่วนเวทนาฝ่ายกุศลก็คือความรู้สึกที่ทำให้เกิดกระบวนการตรงข้ามกับอกุศลที่กล่าวมา ความรู้สึกแบบใดก็ตามหากเป็นไปในทางที่ทำให้เกิดความสบาย ผ่อนคลาย มีเมตตา เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลงน้อยลงหรือถึงกับละขาดได้ ความรู้สึกแบบนี้ก็จัดได้ว่าเป็นเวทนาฝ่ายดี (กุศลเวทนา) ควรเสพหรือภavana ส่วนความรู้สึกที่มีกระบวนการตรงข้ามจากที่กล่าวมาก็จัดเป็นความรู้สึกฝ่ายชั่ว (อกุศลภavana) ไม่ควรเสพหรือภavana อกุศลเวทนาจึงไม่มีคุณค่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรเสพและควรทำลาย แต่กุศลเวทนาเป็นสิ่งที่คุณค่าและควรเสพ เพราะทำให้เกิดคุณธรรมตรงข้ามกับอกุศลนั่นเองเช่นลดความอยากความต้องการไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลงได้

ความจริงทางสุนทรียะในมุมมองของพุทธปรัชญา

พุทธศาสนาแบ่งความจริงออกเป็น ๒ ระดับคือ สมมติลัทธิ และปรมัตถลัทธิ ความจริงทั้งสองนี้ต่างมีค่าและเหตุผลในตัวเอง ความจริงแบบสมมติลัทธิก็มีค่าและความหมายในระดับสมมติซึ่งเราผู้ดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ต่างก็สร้างสิ่งสมมติ ยอมรับและตกลงร่วมกัน ส่วนความจริงระดับปรมัตถ์เป็นความจริงระดับที่เป็นแก่นแท้อันอยู่เบื้องหลังความจริงระดับสมมติอีกทอดหนึ่ง มนุษย์มักจะมองไม่เห็นหรือมองข้ามความจริงระดับนี้ไปตัวอย่างเช่น นายขาว เป็นครู เป็นพ่อดีเด่น และเป็นนักฟุตบอลที่เก่งที่สุดในตำบล นี่คือการจริงระดับสมมติของนายขาว แต่ถ้าหากมองนายขาวด้วยความจริงระดับปรมัตถ์ นายขาวก็คือมนุษย์คนหนึ่งที่มาจากส่วนประกอบของธาตุต่างๆ ใน

มุมมองพุทธศาสนา นายขาวมีองค์ประกอบ ๕ ประการ (เรียกว่า ชันธ์ ๕) ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อย่อยร่างกายของนายขาวลงไปอีกก็จะเหลือเพียงแค่ธาตุสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เท่านั้น ในทางวิทยาศาสตร์นายขาวคือผลรวมจากมวลสารที่เล็กที่สุดเมื่อลดทอนนายขาวลงไปก็จะพบเพียงแค่อะตอมเท่านั้น ความจริงระดับปรมัตถ์นี้ คน คน หนึ่งที่ชื่อนายขาวซึ่งเรารู้จักเขาว่าเป็นคนอย่างไรมีคุณสมบัติแบบไหนแท้ที่จริงแล้วสิ่งที่เหล่านี้ไม่ได้มีอยู่ มีเพียงแค่อะตอมเท่านั้น นี่คือการจริงระดับปรมัตถ์ของนายขาว ความจริงแบบปรมัตถ์นั้นเป็นความจริงแท้มีค่าความจริงที่แน่นอน ไม่มีความเปลี่ยนแปลง ไม่ขึ้นต่อการยอมรับของคน (พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต) ๒๕๔๕: ๓๕-๓๖)

ความจริงแบบสมมตินั้นเป็นไปตามการบัญญัติใช้และมีค่าความจริงตามสภาวะของมันเองซึ่งอาจจะเรียกว่า “ความจริงแบบสมมติ” ยกตัวอย่างเช่น พ่อแม่-ลูกก็ยังคงต้องทำหน้าที่ตามสมมติบัญญัติ เช่นการเลี้ยงดู และการกตัญญูตอบแทน พระราชาก็ยังคงทำหน้าที่ปกครองด้วยคุณธรรมนำพาประชาราษฎร์ให้ผาสุก เป็นต้น พระพุทธเจ้าได้วางหลักธรรมชุดหนึ่งสำหรับโลกสมมตินี้ไม่น้อยเลย

การรับรู้โลกภายนอกนั้นพุทธศาสนาเรียกว่า ผัสสะ (หรืออายตนะ) ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ การรับรู้ของเราเริ่มต้นด้วยการที่อายตนะใดอายตนะหนึ่งกระทบกับอารมณ์ข้างนอก แล้วเกิดการรับรู้ขึ้น การรับรู้ครั้งแรกเป็นการรับรู้บริสุทธิ์ยังไม่มีการตีความ การรับรู้ในระดับนี้จะอยู่เพียงระยะสั้นๆ เท่านั้นหลังจากนั้นการตีความก็จะเกิดขึ้นกระบวนการอื่นก็ตามมาเช่น ความชอบไม่ชอบ อยากได้หรือไม่อยากได้ในเรื่องนี้ ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา ได้ทำการวิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจ

ขอให้ดูรูปตัวอย่างที่ยกมาข้างบนนี้ ครั้งแรกที่ประสาธน์ผัสสะกระทบกับรูปแล้วรายงานไปยังจิตของเรา การรับรู้บริสุทธิก็คือมันเป็นเพียงวงกลม มีจุดสองจุด และเส้นโค้งอีกเส้นหนึ่ง แต่การรับรู้แบบนี้จะสั้นมากเพราะจะถูกแปลความต่อไป เช่น อาจจะเป็นรูปใบหน้าที่เศร้า หรือ ผิดหวัง เป็นต้น การแปลความหมายนี้เป็นหน้าที่ของสัญญา ตามการวิเคราะห์ของศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา แสดงให้เห็นว่า หน้าที่ของจิตมีสองขั้นตอนคือ รับรู้ข้อมูล บริสุทธิและแปลความหมายของข้อมูลนั้นให้มีความหมาย ขั้นตอนแรกเป็นหน้าที่ของวิญญาน และขั้นตอนที่สองเป็นหน้าที่ของสัญญา และเมื่อสิ่งที่รับรู้ที่มีความหมายแล้ว (เพราะถูกแปลความตามสัญญาของเรา) จิตก็จะรู้สึก (Feeling) ต่อสิ่งนั้น ซึ่งความรู้สึกนี้มี ๓ อย่างด้วยกัน ชอบ ไม่ชอบ และเฉยๆ ไม่ว่าเราจะรู้สึกแบบใดขั้นตอนต่อมาก็คือ คิด ถ้าชอบก็คิดอยากได้ ถ้าไม่ชอบก็ไม่อยากได้ ถ้ารู้สึกเฉยๆ ความคิดก็จะออกมาในรูปกลางๆ คือไม่อยากได้ หรือไม่ก็อยากผลักไสออกไปจากชีวิตของเรา ขั้นตอนนี้สังขารมีบทบาทหลัก จากที่กล่าวมา สรุปว่า จิตทำหน้าที่หลักๆ สามประการด้วยกัน คือ “รับรู้” “รู้สึก” และ “คิด” จากแนววิเคราะห์ดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยมองว่า สุนทรียภาพ ก็เป็น สิ่งสมมติชุดหนึ่งในท่ามกลางโลกสมมติหลายๆ อย่าง งานทางสุนทรียะไม่ว่าจะเป็นภาพ วรรณกรรม โคลง กลอน รูปปั้น ฯลฯ ก็อาจสื่อความหมายถึงเนื้อในให้แก่ผู้ชมได้ เป็นที่สังเกตว่า ความรู้สึกเป็นกระบวนการเกิดก่อนความคิด ในแง่นี้ ความรู้สึกยังมีบทบาทสำคัญต่อความคิดของเรา หมายความว่าความคิดของเราจะเป็นอย่างไรย่อมผ่าน กระบวนการความรู้สึกที่ผ่านเข้ามาไม่น้อยเลย ความรู้สึกดี (กุศลเวทนา) ย่อมมีผลต่อความคิดที่ดี และความรู้สึกที่ไม่ดี (อกุศลเวทนา) ก็ย่อมมีผลต่อความคิดที่ไม่ดีตามไปด้วย ผู้วิจัยมีภาพตัวอย่างที่ปรากฏในเว็บไซต์แห่งหนึ่ง

หนึ่งภาพ	แทนคำ	ล้านคำพูด
หนึ่งใบ	ยายพูด	พ่อบอกหลาน
หนึ่งเรียน	ให้รู้	จึงอยู่นาน
หนึ่งคน	ถึงกาล	ย่อมโรยลา
อันนี้	ยาย อด	เจ้าจึงอึ้ง
ยามนี้	เจ้าอึ้ง	จงเร่งหา
เรียนนี้	ให้รู้	รอบปัญญา
แต่นี้	กายหน้า	เป็นคนดี

ผู้วิจัยพบว่า ภาพและบทกลอนประกอบข้างต้นนี้^๔ ได้สร้างความหมายและประสบการณ์ทางสุนทรียะแก่ผู้เข้ามาเยี่ยมชมเว็บไม่น้อยสังเกตได้จากความคิดเห็นที่โพสต์ไว้ หลายคนแสดงความรู้สึกและความคิดเห็นต่างๆ เช่น ...เป็นภาพที่กินใจและให้ความหมายมาก...อ่านแล้วน้ำตาซึม...ได้สาระและข้อคิด...รักครอบครัวและพ่อแม่มากขึ้น บางคนบอกว่าอยากให้เยาวชนไทยได้ดูภาพนี้และหยุดคิดจะได้ตระหนักในความเสียสละของผู้ปกครองและเห็นความสำคัญของการศึกษาตั้งใจเรียนเพื่ออนาคตของตัวเองเสียที นี่คือภาพที่เป็นสิ่งสมมติแต่สามารถสื่อความหมายถึงเนื้อในต่อการรับรู้ของเราได้ หากเป็นเช่นนี้จริง เราก็ต้อง

^๔ ภาพและบทกลอนดังกล่าวนี้ปรากฏทั่วไปบนเว็บไซต์ ผู้อ่านเพียงแค่ค้นหาผ่าน Google โดยพิมพ์ Key word ว่า หนึ่งภาพ แทนคำล้านคำพูด ก็จะปรากฏลิงค์ให้เข้ามามากมาย

ยอมรับว่างานศิลปะเป็นสื่อที่ทรงประสิทธิภาพได้ไม่น้อยเลย ดังที่ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทาได้กล่าวไว้ว่า “ดินที่เอามานี้กลายเป็นพุทธรูปนั้นอาจให้ผลเป็นความเคารพ ศรัทธา หรือเป็นอนุสติสำหรับเตือนใจให้มองเห็นธรรมที่ละเอียดมากมาย การเห็นดินเป็นพระพุทธรูปนั้นเป็นไปตามกระบวนการแปลความหมายของ “สิ่งไม่มีความหมาย” ให้มี “ความหมาย” พระพุทธรูปนั้นเป็นสมมติสัจจะ แต่ก็ให้ผลแก่ชีวิตในทางที่เป็นกุศล” (เพ็ญอ้าง ๒๕๕๓: ๖๑-๖๒)

ความรู้สึกจึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรปฏิเสธโดยสิ้นเชิง และก็ไม่ควรที่จะยกย่องว่าสำคัญเกินควร หากแต่เป็นที่ควรตระหนักและไม่ควรดูแคลน (โดยเฉพาะความรู้สึกฝ่ายดี) เพราะการอุทิศตน การทำประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ การเข้าใจความจริงของชีวิต... และจุดเปลี่ยนหลายๆ อย่างในชีวิต บางครั้งก็เกิดจากแรงกระตุ้นเตือนจากพลังแห่งความรู้สึก ผู้ปฏิบัติฝ่ายสมถกรรมฐานนั้นดูเหมือนจะเข้าใจความจริงข้อนี้ดี เพราะในการปฏิบัติฝ่าย สมถกรรมฐานนั้นมีบางส่วนอาศัยการใช้อารมณ์เป็นแรงกระตุ้นให้โยคี (ผู้ปฏิบัติ) เกิดการปฏิบัติทางจิต มีตัวอย่างที่ปรากฏในธรรมบท (พระธัมมปทีฏฐกถาแปล ภาค ๑: ๖๐) ดังต่อไปนี้

พระเถระบวชตอนแก่รูปหนึ่งหลังฟังธรรมของ พระพุทธเจ้าแล้ว พิจารณาถึงเหตุที่ตนบวชเมื่ออายุมากแล้ว ไม่เหมาะที่จะร่ำเรียนเหมือนพระหนุ่มเถระน้อยได้ บรรดาที่จะ (รับ) ทำที่สุดแห่งทุกข์ (คือนิพพาน) จึงทูลให้ได้ พระพุทธเจ้าสอนโสณิกภรตุงค์ (อุคตส์สำหรับผู้ปฏิบัติใน ป่าช้า) แล้วได้เข้าไปปฏิบัติธรรมในป่าช้า ได้พบกับหญิง สัปเหร่อคนหนึ่ง นางได้บอกกล่าวธรรมเนียมเกี่ยวกับการ อยู่ในป่าช้าให้พระเถระรับทราบ เพื่อกิจแห่งการบรรลุธรรม ของพระเถระจะถึงที่สุดได้นางจึงประสงค์จะเฝ้ากุลพระเถระ ด้วยกล่าวว่า “พระคุณเจ้า ถ้าพวกชาวบ้านนำศพมาทิ้ง ดิฉัน จะยกขึ้นสู่เรือนยอดอันประดับประดาด้วยผ้าขนสัตว์ ทำ ลักการะ (ศพ) ด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นแล้ว จักทำการปลงศพ แม้ฉันว่า พระผู้เป็นเจ้ายังไม่อาจบรรลุ

(ยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุด) ได้ไซ้ร้ ดิฉันจะยกขึ้นบนเชิง ตะกอนแล้วตีไฟเผา เอาตระขอเกี่ยวลากศพออกมาวางไว้ ภายนอกใช้ขวานทอนแล้วเผินให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่แล้ว ใส่ไฟแสดงให้ท่านพิจารณาแล้วจึงค่อยเผา” พระเถระ รับคำแล้วกลับที่พัก วันหนึ่งมีศพหญิงสาวชาวบ้านนางหนึ่ง เสียชีวิตในเวลาเย็นเพราะโรคพยาธิกำเริบฉับพลัน ด้วย ความที่ศพเพิ่งเสียชีวิตทำให้ศพยังเต่งตึงมีทนต์แห่งเหี่ยวชุปชืด พกญาตินำศพนางมาไว้ที่ป่าช้าแล้วได้สั่งให้หญิงสัปเหร่อ จัดการฌาปนกิจศพ หญิงสัปเหร่อได้เปลื้องผ้าห่มศพออก แล้วเห็นสรีระที่เสียชีวิตเมื่อครู่ยังสด แสนประณีตมีสี ดั่งทองคำคิดขึ้นได้ว่า “อารมณ์เช่นนี้ควรจะต้องแสดงแก่ พระคุณเจ้า” จึงได้เข้าไปบอก พระเถระก็ออกมาให้เลิก ผ้าห่มออกแล้วพิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าจนถึงศีรษะแล้วพูดว่า “รูปนี้ประณีตยิ่งนัก มีสีดั่งทองคำ เธอพึงใส่ไฟเผาเข้าไปเมื่อ ถึงคราวที่เปลวไฟลวกลวกรูปนี้ ก็มาบอกเรานอีก” เมื่อหญิง สัปเหร่อทำอย่างนั้น พระเถระก็กลับไปพิจารณา กาลนี้ศพ ของหญิงสาวที่เมื่อครู่ยังสด แสนประณีตมีสีดั่งทองคำได้ถูก เปลวไฟไหม้ลวกเหมือนสีแฉะไฉด่าง แท้ทั้งสองหงิกงอห้อย ลง มือทั้งสองกำเข้า หน้าผากได้หลุดลอกออก พระเถระ ได้เกิดการพิจารณาขึ้นว่า สรีระนี้เป็นธรรมชาติทำให้เกิด ราคะวุ่นวายกระสันแก่ผู้คนอยู่เมื่อสักครู่นี้เอง แต่มาบัดนี้ กลับถึงความสิ้นเสื่อมไปอย่างน่าสังเวชสลัดใจนัก” ท่านได้ กลับไปที่พักพิจารณาอารมณ์นั้นเกิดความเข้าใจในท้ายที่สุด ท่านได้บรรลุพระอรหัตผล

จากเรื่องดังกล่าว พระเถระได้แปรอารมณ์ที่ได้ จากการมองศพของหญิงสาวที่ยังสดประณีตอยู่มา เป็น การปฏิบัติทางจิตพิจารณาความจริงแท้ของชีวิต และสรรพ สิ่งจนได้บรรลุจุดหมายสูงสุด กระบวนการดังกล่าวนี้ เป็น เรื่องที่ได้พบเห็นได้บ่อยในวิธีการบรรลุขั้นธรรมตามหลัก พุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา วิธีการ นี้ปัจจุบันยังคงได้รับการปฏิบัติในสายพระปฏิบัติ ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอารมณ์ว่าไม่

งามในกาย มีสติเฉพาะในลมหายใจ มีความเพียรทุกเมื่อย่อมพิจารณาเห็นซึ่งนิพพาน” (ขุ.ขุ. ๒๕/๒๖๔) ...“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้พิจารณาเห็นอารมณ์ว่าไม่งามในกายอยู่ จงเข้าไปตั้งอาณาปาณสติไว้เฉพาะในภายใน และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่เถิด ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายพิจารณาเห็นอารมณ์ว่าไม่งามในกายอยู่ ย่อมละราคานุสัยในเพราะความ เป็นธาตุ งามได้” (ขุ.ขุ. ๒๕/๒๖๔)

การเห็นอารมณ์ว่าไม่งาม ก็คือการรู้จักแปรอารมณ์ให้มีคุณค่าต่อการเรียนรู้ อารมณ์นี้มีทั้งสวयงามและไม่สวยงาม คุณค่าของอารมณ์นั้นมิได้มุ่งเน้นแต่อารมณ์ที่สวยงามเท่านั้น ประเด็นที่กล่าวมานี้อาจจะสรุปได้ว่า ความหลุดพ้นทางใจ (เจโตวิมุตติ) เป็นการหลุดพ้นจากกิเลสได้ในระดับหนึ่งซึ่งเกิดจากการทำจิตให้เป็นสมาธิ (ภาวะจิต น้อมดึงหรือสงบ) ซึ่งเป็นการปฏิบัติแบบสมถะ อีกทั้งรูปแบบหนึ่งของการฝึกสมถะสามารถเกิดได้จากการแปรคุณค่าทางอารมณ์ (อารมณ์ฝ่ายกุศล) ให้เป็นแรงกระตุ้นต่อการรับรู้ ได้ดังที่ได้กล่าวมา ดังนั้น อารมณ์ก็มีคุณค่าให้เราสามารถหลุดพ้นทางใจได้ระดับหนึ่ง (สติและความสงบ) และก็น่าจะปรากฏให้เราได้เห็นได้ทั่วไปในชีวิต

อารมณ์ประเภทนี้บางทีเราอาจจะพบได้ขณะมองงานศิลปะหรือมองธรรมชาติ พุงนาที่เขียวขจี แสงพระอาทิตย์อัสดง วิถีชีวิตผู้คนจากยอดดึก ภาพสะท้อนความรู้สึกบางภาพ หรือแม้แต่ความรู้สึกฝากใจต่ออุดมการณ์หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่หนึ่ง (ฝ่ายกุศล) ที่ทำให้เกิดอุทิศตัวต่อสิ่งนั้นๆ ก็เป็นภาวะน้อมดึงของจิตระดับหนึ่งจึงน่าจะถือว่าเป็นเจโตวิมุตติขั้นหนึ่งเหมือนกัน ถึงแม้ไม่ใช่ความหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิงแต่ก็เป็นเสมือนการเตรียมจิตให้พร้อมและให้อยู่สภาพที่จะใช้งานได้ดีที่สุด เพื่อพัฒนาหรือก้าวต่อไปในระดับที่สูงขึ้นได้ เช่น สะท้อนให้เราเห็นความจริงแท้หรืออะไรก็ตาม ดังข้อความทั่วไปที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่ว่า “เมื่อจิตผ่องใส ไร้มลทิน ปราศจากสิ่งมัวหมอง นุ่มนวลควร

แก่การทำงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้วจึงน้อมจิตไปเพื่อ... (กิจต่อๆ ไป)” (ม.อ. ๑๔/๒๔-๒๕) ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นตัวอย่งของนางกิสสาโคตมีที่กำหนดอารมณ์เห็นความจริงบางอย่างเพียงแค่เห็นเปลวไฟ

...วันหนึ่งนางถึงวาระในโรงอุโบสถ
นั่งตามประทีปเห็นเปลวประทีปลุกโพล่งขึ้น
และหริ่ง ได้ถือเป็นอารมณ์ว่า “สัตว์เหล่า
นี้ก็อย่างนั้นเหมือนกันเกิดขึ้นและดับไปดัง
เปลวประทีปผู้ถึงพระนิพพาน ไม่ปรากฏ
อย่างนั้น... พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อย่างนั้น
แหละ โคตมี สัตว์เหล่านั้นย่อมเกิดและดับ
ไปเหมือนเปลวประทีป ถึงพระนิพพานแล้ว
ย่อมไม่ปรากฏอย่างนั้น ความเป็นอยู่แม้
เพียงขณะเดียว ของผู้เห็นพระนิพพาน
ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ของผู้ไม่
เห็นพระนิพพานอย่างนั้น เมื่อจะทรงสืบ
อนุสนธิแสดงธรรมจึงตรัสพระคาถานี้ว่า
“ก็ผู้ใด ไม่เห็นอมตธรรมพึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี
ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้เห็นอมตธรรม
ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ของผู้นั้น”

(พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๓:

๑๔๖-๑๔๗)

นางกิสสาโคตมีมองเห็นของธรรมดา (สมมติ) ที่ใครๆ ก็เห็นได้ แต่นางกลับยึดเป็นอารมณ์มองลงไปถึงเนื้อในของความจริงที่เป็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ชีวิตที่ต้องมาเกิดแล้วตาย ตายแล้วก็มาเกิด เป็นอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ซ้ำซาก (สังสารวัฏ) ไม่รู้จะนานแค่ไหน จะจบเมื่อไร จึงเป็นสิ่งที่น่าเบื่อ นิพพานคือทางออก เป็นการจบสิ้นกระบวนการนี้ ไม่ต้องมาเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดตามกระบวนการนี้อีกอย่างซ้ำๆ ซากๆ ด้วยเหตุนี้การเห็นอมตธรรมหรือทางอันไม่ตาย (นิพพาน) มีชีวิตอยู่แค่วันเดียวก็ประเสริฐแล้ว การมีชีวิตอยู่สักร้อยปี พันปี ร้อยชาติ พันชาติ แต่ไม่เห็น

อมตรรกะจักประเสริฐอะไร การเห็นของนางก็สาโคตมีในครั้งนี้ก็เป็นการเห็นสมมติที่ไม่ต่างจากการเห็นด้วยสายตาอย่างเรา แต่การเห็นของนางนั้นเป็นการเห็นที่ไม่ธรรมดาอย่างที่กล่าวมา เช่นเดียวกันแอปเปิ้ล (หรือของอย่างอื่น) นั้นก็สามารถหล่นใส่หัวคนอย่างเรา ได้อย่างธรรมดาแต่นิวตันกลับค้นพบความจริงในระดับเนื้อในของจักรวาลได้ บทบาทของความรู้สึกมีส่วนกระตุ้นต่อการรับรู้โลก รวมไปถึงถึงความเข้าใจความจริง ศิลปะนั้นเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับเรื่องนี้โดยตรง ศิลปะจึงน่าจะมีส่วนร่วมในการแบ่งปันความรู้สึกสะท้อนเกิดการมองโลกอย่างไม่ธรรมดาได้

พุทธศาสนากับสุนทรียะในภาษา

พุทธศาสนายอมรับ “ความงามของภาษา” ในฐานะที่ความงามดังกล่าวนี้จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อความหมายแห่งธรรมอันเป็นปรารถนาหรือความจริงที่อยู่ นอกเหนือภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ พระพุทธศาสนาเห็นว่า ความงามของภาษา (ที่ใช้แสดงธรรม) เป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้ผู้ฟังได้เกิดศรัทธาและมุ่งมั่นในการเรียนรู้ในธรรม เพราะเมื่อกล่าวถึงการเรียนรู้แล้ว ภาษาเป็นสิ่งสำคัญที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของเราหลายอย่าง เมื่อประสาธน์ผลของเรารับรู้ข้อมูลภายนอกและตีความหมายภาษาจะมีบทบาทสำคัญในการตีความหมาย ภาษาที่งดงามย่อมกระตุ้นเราให้เกิดความบันเทิงใจในการศึกษาเล่าเรียน

ในหลายกรณี ภาษานั้นได้เป็นเครื่องมือถ่ายทอดความคิดได้มากมาย เช่น การอ้างเหตุผล การบรรยาย

การอธิบาย ภาษาที่มีความพิเศษอย่างหนึ่งคือสามารถสร้างเป็นเครื่องมือทางสุนทรียะได้ และมนุษย์ก็ทราบถึงความพิเศษนี้จึงได้สร้างสรรค์ภาษาให้มี “ความหมายถ่ายทอดความรู้สึก”^๔ เกิดเป็นความไพเราะ มีความงดงามหรืออารมณ์ทางสุนทรียะเช่น กาพย์ โคลง กลอน วรรณคดี ดนตรี ว่ากันว่า การอ่านหรือเรียนวรรณคดีนั้นส่วนหนึ่งก็เพื่อให้กระตุ้นจินตนาการของมนุษย์และหล่อหลอมจิตใจให้มีความละเอียดอ่อน ดนตรีก็มีส่วนช่วยให้เรามีจิตใจที่อ่อนโยน คนที่มีดนตรีในหัวใจอย่างน้อยลดความกระด้างลงกว่าเดิม การถ่ายทอดความหมายผ่านเครื่องมือดังกล่าวนี้ถือว่าช่วยทำให้เกิดความไพเราะ แต่ก็ยังคงคุณค่าความหมายส่งผ่านไปได้ เมื่อภาษาที่บอกความหมายมาผสมเข้ากับสุนทรียะบางครั้งสามารถส่งผล (เช่นปลุกกระตุ้นจิตใจ) ได้ อย่างไม่สามารถหาภาษาเขียนธรรมดาไม่สามารถทำได้ เช่น เพลงที่สะท้อนแง่คิดและชีวิตให้คนเข้าใจชีวิตและต่อบทกวีนิพนธ์บางเรื่องที่ทำให้เราต้องหยุดคิด เกิดความรักเสียสละหรือน้ำตาซึม

พระพุทธองค์หลังจากได้ตรัสรู้แล้วเสด็จเผยแผ่พุทธธรรมนั้น ก็ทรงใช้ภาษาถ่ายทอดแม้ความจริงใหม่ที่พระองค์ทรงค้นพบ ธรรมที่ค้นพบอาจอยู่เหนือโลกแห่งภาษาแต่ก็ทรงเลือกสอนโดยอาศัยภาษาที่ใช้กันอยู่ในหมู่มนุษย์ในการสื่อสาร (โลกวัชาร) พระพุทธองค์ทรงอนุโลมใช้ภาษาถ่ายทอดพุทธธรรมในเชิงสุนทรียะเช่นกัน ข้อความในส่วนนี้เรียกว่า “คาถา” ส่วนใหญ่ในการแสดงธรรมเทศนา พระองค์มักจะตรัสคาถาเสมอ (ถ้าไม่ตอนต้นก็ตอนจบ

^๔ (หรือ “ภาษาผสมกับอารมณ์” แต่ผู้วิจัยไม่ยากใช้คำนี้ เพราะคิดว่าในภาษาไทย คำว่า “อารมณ์” ยังมีคติของคำในเชิงลบ อาจจะเป็นเพราะส่วนใหญ่ คำนี้ในภาษาไทยมีที่ใช้ในความหมายที่มีนัยไปในทางลบ เช่น คนนี้มีอารมณ์หรือเจ้าอารมณ์ เราควรใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยนี้บางแห่งที่ผู้วิจัยเขียนเกี่ยวกับเรื่อง “ความรู้สึก” หรือ “อารมณ์” (Feeling) พึงเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์หรือเป็นกลางๆ อย่างหนึ่งที่เป็นส่วนหนึ่งของการเกิด “การรับรู้” ด้วยลักษณะนี้ พระอรหันต์ท่านก็ยังมีความรู้สึกเฉกเช่นมนุษย์ เพียงแต่ทำต่อความรู้สึกของท่านกับปุถุชนคนธรรมดาทั่วไปนั้นแตกต่างกัน การบรรลุพระอรหันต์ไม่ใช่ต้องมาเป็นผู้ต่อต้านทางอารมณ์ หรือต้องมาเป็นผู้ที่ผิดปกติจากมนุษย์ธรรมดาทั่วไป ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดสำหรับท่านนั้นเป็นความเปลี่ยนแปลงภายในหรือจิตใจเป็นสำคัญ (คือหมดกิเลส) ส่วนที่เป็นร่างกายของท่านก็ยังคงคงอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติเหมือนคนทั่วไป)

การแสดงธรรม) คาถานี้หากเทียบกับหลักภาษาไทยก็จัดอยู่ในรูปลักษณะของร้อยกรอง หลักคำสอนพุทธธรรมดังกล่าวนี้มีปรากฏมากที่สุดในพระสูตรตันตปิฎกหมวด ธรรมบท คาถา, เถระ-เถรีคาถาและชาดก และนี่ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าพุทธองค์ทรงใช้สุนทรียะเพื่อแสดงหลักพุทธธรรมภายหลังต่อมา ความสำคัญของคาถา การประพันธ์คาถา และกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการประพันธ์คาถาต่างๆ ได้กำหนดให้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนวัดความสามารถชั้นสูง เรียกว่า “วิชาฉันท” ของการศึกษาคณะสงฆ์ไทยเป็นจารีตสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

สุนทรียศาสตร์และการพัฒนาการเรียนรู้ ในมุมมองของพุทธศาสนา

ความงามในทัศนะของพุทธศาสนาสามารถแบ่งได้สองแบบคือ ความงามแบบสมมติ และความงามแบบปรมาตม ความงามแบบสมมตินั้นมีค่าความจริงบางอย่างที่พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธ แต่ก็ควรเข้าใจอย่างสมมติและพัฒนาให้สูงขึ้น

งานทางศิลปะทั้งหลายนั้นแน่นอนว่ามาจากการสร้างของมนุษย์ เพราะงานศิลปะเป็นสิ่งที่มนุษย์สมมติสร้าง ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่เอง หากไม่มีมนุษย์เป็นผู้สร้างงานศิลปะก็ไม่มี ในแง่นี้ศิลปะจัดอยู่ในสมมติบัญญัติคือเป็นสิ่งที่สมมติบัญญัติสร้างขึ้นไม่ใช่สิ่งจริงแท้ แต่การพูดอย่างนี้ก็มิได้ปฏิเสธคุณค่าหรือความสำคัญของศิลปะ เพราะเป็นคนละเรื่องกัน อย่างที่เราได้กล่าวกันมาแล้วว่าความจริงแบบสมมตินั้นก็มีค่าความจริงของมันในระดับหนึ่งในความเป็นสมมติ น้ำว่ากันโดยความจริงแท้แล้วคุณสมบัติของมันเป็นเพียงสมมติไม่มีอยู่จริง เพราะเมื่อเราวิเคราะห์ย่อยลงไปเราก็จะพบส่วนประกอบของมันคือ H_2O Hydrogen ๒ ส่วน นี่มีคุณสมบัติที่ไม่เคยมีในน้ำเลย เช่น ต้มก็ไม่ได้ ดับไฟก็ไม่ได้ อาบก็ไม่ได้ Oxygen ก็เช่นกันเดียวกัน แต่เมื่อว่าทั้งส่วนประกอบนี้ประกอบกันขึ้น ($H_2 + O = \text{น้ำ}$) ได้ทำให้เกิด

คุณสมบัติใหม่ขึ้นมาเช่นกินได้ ต้มได้ อาบได้ ดับไฟได้ คุณสมบัติใหม่นี้ว่านี้จะบอกว่าไม่มีอยู่ก็ไม่ได้ เพราะตราบดีที่ส่วนประกอบยังร่วมกันอยู่คุณสมบัตินี้ก็ยังคงมีอยู่ น้ำจึงเป็นเพียงสมมติตามเหตุปัจจัย การมีอยู่ก็มีอยู่ตามเหตุปัจจัย และมีค่าในฐานะสมมติแห่งเหตุปัจจัย ประเด็นก็คือ เมื่อเรามองงานศิลปะลดทอนลง (ในเชิงอภิปราย) ไปก็ไม่ต่างกับกับเรื่องน้ำ กล่าวคือเราก็จะพบเพียงหน่วยย่อยเท่านั้น ความงาม ความสวยซึ่งแต่เดิมเป็นสิ่งมีอยู่ก็จะมี คุณค่าหรือคุณสมบัติทางสุนทรียมีอยู่ตามเหตุปัจจัย มีคุณค่าต่อการรับรู้ของเราตามสถานะของมัน

คุณค่าอย่างหนึ่งของศิลปะในฐานะที่เป็นสมมติก็คือ “ความเป็นสื่อ” หากเรายอมรับได้ว่า ภาษาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความคิดและความจริง หลักนี้พุทธองค์เองก็ทรงใช้มาแล้วในการแสดงธรรม ศิลปะก็สามารถมีบทบาทเช่นเดียวกันนี้ได้ในฐานะ “สื่อ” ดังนั้นภาพวาด บทเพลง บทร้อยกรองหรือวรรณคดีเรื่องหนึ่งก็สามารถสะท้อนความรู้สึกบางอย่างให้ผู้รับรู้เกิดประสบการณ์ทางสุนทรียะเข้าใจชีวิต ธรรมชาติหรือโลกได้

ยกตัวอย่างเช่น นายขวายนมมองรูปภาพรูปหนึ่งรูปภาพนี้เป็นรูปวาดพุทธศิลป์ที่วิจิตร ชดช้อย เป็นภาพวาดสื่อถึงตอนที่พระพุทธเจ้าได้บรรลุธรรมแล้วประทับนั่งอยู่ที่ใต้ต้นโพธิ์ ในขณะที่นายขวายนมมองอยู่นั้นเขาเกิดความเลื่อมใส ระลึกถึงความพยายามวิริยะอุตสาหะในการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ เขาคิดต่อไปอีก พระพุทธเจ้านั้นในฐานะหนึ่งพระองค์ทรงเป็นมนุษย์คนหนึ่งเฉกเช่นคนธรรมดาทั่วไป ร่างกายของพระองค์ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเช่นเดียวกับมนุษย์ทุกคน เมื่อตากฝนนานก็สามารถเจ็บป่วยเป็นไข้ไม่สบายได้ เมื่อโดนของมีคมทิ่มแทงก็มีเลือดไหลและเกิดความรู้สึกเจ็บได้ เมื่อตากแดดนานๆ น้ำภายในร่างกายน้อยลงก็ต้องเกิดอาการหิวน้ำ ฯลฯ แต่พระองค์ต่างจากคน ธรรมดาตรงที่ทรงพยายามและมุ่งมั่นเอาจริงกับเป้าหมาย เพื่อเป้าหมายพุทธองค์ทรงสละ

ความสุขสบายในพระราชวัง พระมเหสี และพระโอรส ฯลฯ เพียรพยายามทดลองปฏิบัติตามสำนักต่างๆ ที่มีอยู่ตอนนั้น ด้วยคิดว่าเป็นวิธีที่จะเข้าถึงเป้าหมายได้ ทรงอดข้าวอดน้ำ ร่างกายซูบผอมถึงขนาดที่ใช้ฝ่ามือลูบหน้าท้องถูกกระดูก ล้นหลัง (ม.มู. ๑๒/๑๘๕) แต่วิธีที่พระองค์คิดว่าใช้กลับ ล้มเหลว กระนั้นก็ไม่ทรงท้อพระทัยทรงพยายามต่อไป จนพบวิธีปฏิบัติใหม่ที่จะช่วยให้พระองค์ทรงเข้าถึงเป้าหมายที่ ว่านั้น ภาพที่ปรากฏให้เห็นอยู่บนพื้นผ้าใบนี้เป็นผลแห่ง ความสำเร็จของพระองค์ และก็เป็นความเปลี่ยนแปลงครั้ง ยิ่งใหญ่ต่อพระองค์และต่อโลก ทำให้อีกหลายต่อหลายคนได้ ล้มผัสสิ่งที่ทรงได้ทรงค้นพบและวางไว้ให้ศึกษา นายขาว คิดต่อไปอีกว่า เราเองก็เป็นมนุษย์คนหนึ่งทำไมเราจึงไม่ เพียรพยายาม ไม่สู้ชีวิต และอีกหลายคนที่กำลังอ่อนแอ ท้อแท้ทำไมถึงย่อท้ออุปสรรคโทษโชคชะตา โทษนั้นโทษนี้ อยู่เสมอ มนุษย์นี้บางครั้งเมื่อผิดพลาด ล้มเหลวกับพยายาม หาคำปลอบประโลมหรือเหตุผลให้กับตัวเองได้เสมอ ช่างน่า สงสารจริง ความคิดอื่นๆ ผุดขึ้นในหัวของนายขาวมากมาย

การรับรู้และความรู้สึกของนายขาวในครั้งนี้ ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นไปในทางกุศล เพราะก่อให้เกิด ความคิดและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงไปในทางบวก ซึ่ง เราก็สามารถคิดต่อไปอีกว่า หลังจากนั้นนายขาวอาจจะ เปลี่ยนมุมมองในการมองโลก ปัญหาและอุปสรรครวมไปถึง เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเขาเองไม่มากนักน้อยจากเดิม ไม่เพียงเท่านั้น วิธีคิดของเขาอาจจะได้รับการถ่ายทอดออก ไปให้คนอื่นได้แ่คิด มองโลกและเพียรพยายามอย่างที่เขาทำ ตัวอย่างนี้น่าจะสอดคล้องกันได้ดีกับประเด็นที่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนให้เลือกเสพเวทนา เพราะเวทนา ใดที่เสพแล้ว ความดีงามเกิดขึ้นในจิตใจเรา เวทนานั้นเป็น สิ่งที่ควรเสพ ในทางตรงกันข้าม เวทนาใดเมื่อเสพแล้วมีแต่ เลวตกต่ำลงก็ไม่ควรเสพเวทนานั้น

ในแวดวงวิชาการและการศึกษาปัจจุบัน มีการ ตื่นตัวในเรื่องจิตปัญญาศึกษาและเรื่องสุนทรียสนทนามาก

พอสมควร ซึ่งเป็นการเน้นเรื่องการบูรณาการ ความจริง ความงาม และความสุขโดยเฉพาะเรื่องการเรียนรู้ใน สุนทรียะสนทนา การเปิดใจใคร่ครวญรับฟังผู้อื่นอย่างลึกซึ้ง (deep listening) เป็นการรับฟังวิธีคิด วิธีการให้คุณค่า ความหมายของคนอื่นต่อสิ่งที่พูด เพื่อเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ละทิ้งสิ่งที่แต่ละคนยึดถือ (www.ns.mahidol.ac.th/english/KM/article003.htm) เพื่อฝ่าข้ามพรมแดนแห่ง ตัวตนไปพร้อมๆ กันและคิดร่วมกันอย่างเป็นธรรมชาติจะ ทำให้เราเห็นคุณค่าและเข้าใจผู้อื่นและในท้ายที่สุดคือ การเข้าใจกันและกัน แนวความคิดนี้เชื่อว่าในสภาวะปกติ คนจะคิดคนเดียวและเอาความคิดของตนเองออกไปปะทะ ประสานกับคนอื่นในรูปของการถกเถียงโต้แย้ง ทำให้เกิด การแบ่งแยกเป็นฝ่ายแพ้ ฝ่ายชนะ และฝ่ายถูกฝ่ายผิด ทำให้เกิดความอึดอัด คับข้องใจ และนำไปสู่ความขัดแย้ง ที่รุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ แต่การสนทนาที่นำไปสู่การคิด ร่วมกันแบบสุนทรียสนทนานั้น ไม่ใช่เป็นการนำเอาความคิด ของแต่ละคนมาเสนอแนะ หรือมาโต้เถียง ขัดแย้งกันเพื่อ หาผู้ชนะ แต่เป็นการมาเพื่อจะฟังซึ่งกันและกันโดยไม่มี การตัดสินด้วยข้อสรุปใดๆ ความคิดที่ติดจากการฟังที่มี คุณภาพ การตั้งใจฟังในวงสนทนาให้ความสนใจกับเสียงของ คนอื่น แม้กระทั่งเสียงของความเจ็บปวดกำหนดใจรับรู้ กัลยาณมิตรในวงสนทนาต่างก็กำลังลำดับความคิดของ ตนเองอยู่ยังไม่พร้อมที่จะพูดออกไปเช่นเดียวกับตัวเราที่ กำลังรับฟังอยู่ เราสามารถรอได้ค่อยได้เสมอ กระบวนการ ดังกล่าวนี้นั้นส่วนหนึ่งให้ความสำคัญแก่ความรู้สึกนั่นเอง เพราะเป็นการเผ่าส่งเกดอารมณ์และความรู้สึกของตนเอง ในขณะที่ได้ยินเสียงต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาอาจเป็นเสียงของ ตนเอง เสียงของคนในวงสนทนา หรือเสียงจากธรรมชาติ อาจมีความคิดบางอย่างเกิดขึ้นในใจ และความคิดนั้นอาจ นำไปใช้ในการเริ่มต้นทำอะไรบางอย่างที่มีคุณค่าต่อตนเอง และสังคมในอนาคตได้

การให้ความสำคัญต่อความรู้สึกนี้เกี่ยวเนื่องกับกระบวนการเรียนรู้ของพุทธศาสนา เพราะการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัย ๒ ประการด้วยกันคือ กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ ตามวิสัยแห่งปุถุชนคนธรรมดาทั่วไป การรับรู้จำต้องอาศัยหลักกัลยาณมิตรไม่มากนักน้อยตามสติปัญญา หลักกัลยาณมิตรนั้นมีปัจจัยของการเกิดขึ้นคือ ศรัทธา ศรัทธานั้นส่วนหนึ่งมีพลังของความความรู้สึกฝ่ายอาเวค เป็นอารมณ์ที่มีต่อกัลยาณมิตรที่จะเกิดการอยากเรียนรู้ ถ้ากัลยาณมิตรไม่สามารถก่อให้เกิดความรู้สึกเช่นนั้นได้ ความรู้และความเข้าใจไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ แต่ก็สังเกตว่า ความรู้สึกที่พุทธศาสนาให้คุณค่านั้นมีได้ดำเนินไปตามลำพังอย่างเดียว แต่ยังอาศัยกระบวนการของความคิด หรือปัญญา เข้ามามีส่วน แฝงเร้น หรือต่อยอดด้วย ถึงจะเกิดคุณค่าอย่างสมบูรณ์ ตามหลักกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ การรับรู้สุนทรียะจึงเป็นการรู้สึกและเข้าใจต่อสิ่งนั้นๆ

ในทางจิตวิทยา การฝึกสติมีส่วนสำคัญมากในการแก้ปัญหาความเครียด ความทุกข์หรือความฟุ้งซ่าน ปัจจุบันนี้มีวิธีการหนึ่งของการรักษาทางจิตแบบนี้คือการใช้ศิลปะเข้าไปช่วยเรียกว่า “ศิลปะบำบัด” วิธีดังกล่าวนี้ไม่ว่าเป็นการวาด สร้างหรือมอง ฟัง ชื่นชม ศิลปะ ล้วนแต่เป็นเรื่องที่สามารถอธิบายได้กับการฝึกสติทางพุทธศาสนา หากเราจะกล่าวโดยตรงก็คือ “ศิลปะกับการฝึกสติ” นั่นเอง ความรู้สึกจึงมีความสำคัญต่อการรับรู้ของมนุษย์ไม่น้อยเลย หลายคนเปลี่ยนความคิดหรือชีวิตได้เพียงเพราะแรงกระตุ้นทางความรู้สึกเพียงเล็กน้อย และแท้จริงแล้ว “ความรู้สึก” ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่เริ่มวิวัฒนาการมาแล้วในเรื่องนี้ ธีรยุทธ บุญมี ได้ชี้ให้เห็นว่า

ในความเป็นวิทยาการ การค้นพบว่าภาษากำหนดบทบาทให้กับความคิดของมนุษย์มีมานานแล้ว รูลโซถือว่าประโยคแรกที่มีมนุษย์เอ่ยขึ้นเป็นคำอุทาน ไม่ใช่ตรรกะ

นั่นหมายถึงพื้นแรกสุดของมนุษย์ หรือสิ่งที่ครอบงำทัศนคติของมนุษย์ก็คืออารมณ์ ความรู้สึก ไม่ใช่เหตุผลที่แห้งแล้ง Giam-battista Vico ในปี ๑๗๒๕ ก็เสนอว่า มนุษย์ในวิวัฒนาการเริ่มแรกนั้น ไม่ได้ปาเถื่อนไร้เดียงสา เป็น *sapientia poetica* “มนุษย์ผู้เป็นกวี” ความคิดของพวกเขาจึงเน้นไปที่ระบบสัญลักษณ์ บทเพลง เทวดานาน สิ่งเร้าค้นพบและถือว่าเป็นหลักฐานได้ชัดมากที่สุดก็คืองานศิลปะ บทเพลง ภาพวาด ศิลปะตามฝาผนังถ้ำ ได้เกิดและวิวัฒนาการมาควบคุมการวิวัฒนาการของมนุษย์

(ธีรยุทธ บุญมี ๒๕๕๑: ๑๑)

การรับรู้ของมนุษย์ตามทัศนะของพุทธศาสนามีจุดศูนย์กลางคือจิต เพราะจิตทำหน้าที่หลักๆ สามประการด้วยกัน คือ “รับรู้” “รู้สึก” และ “คิด” หากความจริงเป็นเช่นนี้ กระบวนการเรียนรู้ของเราจะมีเวทนา (ความรู้สึก) เข้าเกี่ยวข้องอยู่เสมอ ไม่ว่าเราจะเลือกคบหาเสวนากับใครหรือสิ่งใด เวณาก็คือความรู้สึก (Feeling) มีผลต่อความคิดเราและความคิดมีผลต่อพฤติกรรมของเรา ด้วยเหตุนี้ความรู้สึกนอกจากจะมีผลต่อจิตแล้วยังมีผลต่อพฤติกรรมของเราด้วย ความรู้สึกจึงมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ พุทธองค์จึงทรงตรัสสอนให้รู้จักเลือกเสพให้เป็น สุนทรียศาสตร์นั้นเกี่ยวข้องกับความรู้สึกโดยตรง เพราะพูดถึงคุณค่าของความรู้สึก ถ้าพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ความรู้สึกในฐานะกระบวนการเรียนรู้ สุนทรียศาสตร์จึงน่าจะเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาได้อย่างไม่ต้องสงสัย ศิลปะนั้นมีทั้งดีและไม่ดี แต่หลักกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่พุทธศาสนาวางไว้จะช่วยอธิบายได้ว่า ศิลปะแบบใดหรือสุนทรียรสแบบใดควรเสพ แต่การกล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่ากำลังตีกรอบถึงงานทางศิลปะมาสู่ความดีหรือศีลธรรมเท่านั้น เพราะผู้ชมเองจะเป็นผู้ตัดสินได้ว่า การรับรู้ของตนในครั้งนั้น

เป็นสิ่งมีคุณค่าแก่ตัวเองหรือไม่ แล้วจึงเลือกเสพ ศิลปะที่เข้าเกณฑ์หรือตอบคำถามในการตรวจสอบของเราได้ พุทธศาสนาจัดว่าอยู่ในฐานะ “กัลยาณมิตร” ที่ดีของเรา

ธรรมชาติสร้างมนุษย์ให้เรามีสมองสองส่วน สมองทั้งสองส่วนมีธรรมชาติแตกต่างกันไปดังที่เราทราบคือ สมองซีกซ้ายทำหน้าที่คิด วิเคราะห์ ส่วนสมองซีกขวา ทำหน้าที่ด้านอารมณ์ความรู้สึก เมื่อเป็นเช่นนั้นนอกจากข้อยอมรับอย่างทั่วไปว่าเหตุผลมีความสำคัญแก่มนุษย์ แต่เหตุผลก็มีใช้ทั้งหมดของมนุษย์ บางปัญหาบางเรื่องอาจจะต้องอาศัยอารมณ์ความรู้สึกเช่น ความรัก ความเมตตา

เป็นต้น ความรู้สึกจึงมีบทบาทสำคัญมากในส่วนนี้ การชื่นชมและสัมผัสกับความงามในธรรมชาติและศิลปะมีส่วนสำคัญที่จะแปรเป็นคุณค่าความรู้และความเข้าใจของมนุษย์ได้ พระสายปฏิบัติที่ท่านเข้าใจการยึดอารมณ์ให้เป็นปัจจัยเป็นคุณค่าแห่งการรับรู้ ได้เป็นอย่างดี (หลักสติปัฏฐานคือการใช้สติหรือจิตพิจารณาสิ่งของต่างๆ คือ กาย เวทนา จิตและธรรม เป็นที่สังเกตว่าในกระบวนการนี้มีเวทนา (ความรู้สึก) อยู่ด้วย) ดังนั้นสุนทรียะรสหรืออารมณ์และความรู้สึกจึงเป็นสิ่งที่สำคัญเพราะสามารถใช้พัฒนาไปสู่องค์ธรรมหรือเป้าหมายที่สูงขึ้นของพุทธศาสนาได้

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นปฐมภูมิ

- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ๔๕ เล่ม**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **อรรถกถาทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **อรรถกถาทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **อรรถกถาัมชณินิกาย มูลปณณาสก เล่ม ๑ ภาค ๒**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **ปรมัตถทีปนี**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **พระธัมมปทัฏฐกถา แปล ภาค ๑**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **พระธัมมปทัฏฐกถา แปล ภาค ๒**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **พระธัมมปทัฏฐกถา แปล ภาค ๓**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๓. **อรรถกถาทุติยปาสสูตร**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เอกสารชั้นทุติยภูมิ

- กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์,พระเจ้าวรวงศ์เธอ. ๒๕๑๘. **ข้อคิดเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา.
- กิริติ บุญเจือ. ๒๕๑๙. **ปรัชญากริกระยะก่อตัวที่อิตาลี**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- เกียรติศักดิ์ บังเพลิง. ๒๕๔๖. **มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าของท่านพุทธทาสภิกขุ**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จรรยา โกมุตรัตนานนท์. ๒๕๓๙. **ศิลปะคืออะไร**. กรุงเทพฯ : บริษัทแกรมมี่ จำกัด.
- ชาญนรงค์ บุญหนุน. ๒๕๕๓. “พุทธศาสนากับศิลปะ” ใน พิพัฒน์ สุยะ, (บก.) **ปรัชญาจารย์**. นครปฐม : ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธวัชชานนท์ ดาโธง. ๒๕๕๒. **หลักการศิลปะ**. กรุงเทพฯ : มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค.
- ธีรยุทธ บุญมี. ๒๕๕๑. **การปฏิบัติสัญญาศาสตร์ของโซซูร์เส้นทางสู่โพสต์โมเดิร์นนิสม์**. กรุงเทพฯ : วิชา.
- พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต). ๒๕๔๒. **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต). ๒๕๔๕. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิกจำกัด.
- พระราชวรมนี, (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ๒๕๔๐. **ปรัชญากริ : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. กรุงเทพฯ : ศยาม.
- พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๙. **คริสต์ธรรมและพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- มัย ตะดัยะ, ผศ., ๒๕๔๗. **สุนทรียภาพทางทัศนศิลป์**. กรุงเทพฯ : มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค.
- รื่นฤทัย ลัจจพันธ์. ๒๕๔๙. **สุนทรียรสแห่งวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : ณ เพชร, ๒๕๔๙.

วิรุทธ เกิดในมณฑล. ๒๕๕๕. การสื่อความหมายของงานทัศนศิลป์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. ๒๕๕๗. พุทธปรัชญาในอภิปรัชญา. งานวิจัย: เอกสารอัดสำเนา.

สุจิตรา (อ่อนค้อม) รณริน. ๒๕๓๙. ปรัชญาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครูธนบุรี.

สุเชาว์ พลอยชุม, ๒๕๓๔. สุนทรียศาสตร์ ปัญหาและทฤษฎีว่าด้วยงามและศิลปะ. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

อารี สุทธิพันธ์, ๒๕๒๐. “จะสอนสุนทรียศาสตร์กันอย่างไร” ใน อำนวย เอ็นสบาย (บรรณาธิการ). สุนทรียภาพ. กรุงเทพฯ : เจริญธรรม.

_____. ๒๕๑๙. ศิลปะกับมนุษย์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

_____. ๒๕๓๒. ทัศนศิลป์และความงาม. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ.

_____. ๒๕๓๓. ประสบการณ์สุนทรียะ. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ.

เอกชัย สุทธิพงศ์ และเสาวนิตย์ แสงวิเชียร. ๒๕๒๙. ความงามสุนทรียศาสตร์สำหรับผู้ไม่รู้. กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์.

Beardsley, Monroe. 1966. *Aesthetics from Classical Greece to the Present*. New York: Macmillan.

Chilvers, Ian and Osborne, Harold. 1988. *The Oxford Dictionary of Art*. U.S.A.: Oxford University Press.

Dickie, George. 1997. *Introduction to Aesthetics: An Analytic Approach*. Oxford University.

Eaton, Marcia Muelder. 1983. *Basic in Aesthetics*. USA.: University of Minnesota.

Fisher, John Andrew. 1993. *Reflecting on Art*. California: Mayfield Publishing Company.

Fry, Roger. 1982. “An Essay in Aesthetics,” in Francis Francina and Charles Harrison (ed.). *Modern Art and Modernism: A Critical Antology*. New York: Harper @ Row.

Wood, R.G. Colling. 1958. *The Principle of Art*. New York: Oxford University press.

เว็บไซต์

- <http://en.wikipedia.org/wiki/Aesthetics>. [เข้าถึงเมื่อ ๕/๖/๒๕๕๒]
- <http://gotoknow.org/blog/phetroong/130385>. [เข้าถึงเมื่อ ๑๘/๖/๒๕๕๒]
- <http://www.ns.mahidol.ac.th/english/KM/article003.htm> [เข้าถึงเมื่อ ๑/๑๑/๒๕๕๓]